

ALOYZUI VIDUGIRIUI – 80

Aloyzas Vidugiris draugams, su kuriais jam jau pusė šimtmečio teko dirbti tuos pačius darbus, dažnai dalytis tais pačiais džiaugsmiais, liūdėti dėl tikrų, o kartais ir dėl tariamų nelaimių, pavyzdžiui, dėl pralaimėtų krepšinio rungtynių, visada atrodė labai jaunas. Galbūt tam būta ir realaus pagrindo. Prisimenu, kaip mes trys draugai – neseniai mus jau amžinai palikęs Kazys Morūnas (1929–2008), Aloyzas Vidugiris ir šio straipsnio autorius – vienos dialektologinės ekspedicijos metu gražų sekmadienio popietį, nusipirkę tik vieną bilietą, Zarasuose pakaitom linksminomės kažkokioje šokių aikštelėje. Aloyzas šoko su Vilniaus pedagoginio instituto trečiakurse ir kai savo partnerei pasakęs, kad jis taip pat iš šio instituto ir to paties fakulteto, ši jam paaiškinusi, kad aukštesniųjų kursų studentai dažnai jaunesniųjų savo kolegų neprisimena... O Aloyzas Vidugiris tada jau buvo ne tik baigęs Pedagoginį institutą, bet antri metai sėkmingai darbavosi Lietuvių kalbos ir literatūros institute.

Aloyzas Vidugiris gimė 1928 metų gruodžio 25 dieną, taigi per pačias Kalėdas. Jo gimtasis kaimas Panevėžio rajone tuomet vadinosi Gakūnais, o 1936 metais jis buvo perkrikštytas į Taūtvilus. Gimė Aloyzas senelio žemė-

je, kurią šis buvo gavęs už nepriklausomybės kovose žuvusių savanorių sūnų ir kurią vėliau atidavė kitam sūnui – Aloyzo tėvui.

Prieš pradėdamas mokytis Tiltgalių pradinėje mokykloje būsimajam kalbininkui dar teko praleisti sunkią vasarą su mažuoju piemeniu visiškai nesiškaičiusia didele dėdės karvių banda. Iš vaikystės prisiminimų Aloyzui ypač ryškiai išliko jaunesniojo brolio nebylio, auksinių rankų meistro, pagamintas medinis dviratis, kurio ratai sukosi beveik kaip tikro, o jį pamatę žmonės aikčiodavo iš nustebimo. Vidurinius mokslus Aloyzas pradėjo Panevėžyje, o 1950 metais baigė Subačiuje. Čia jis ne tik gerai mokėsi, dar ir smuikavo mokyklos orkestre. Polinkį į šį meną, matyt, paveldėjo iš tėvo, kuris ne tik pavyzdinai dirbo žemę, bet buvo ir garsus kaimo muzikantas. Be kita ko, prieš mirtį pareikalavęs vaikų, kad per jo laidotuves grotų dūdų orkestras.

Aloyzo Vidugirio kelias į kalbotyrą nebuvo tiesus. Net ir jo brandos atestate šalia visų dalykų „labai gerai“, iš lietuvių ir rusų kalbų buvo „gerai“. Matydamas, kad tėvai prie jo aukštųjų mokslų ne ką galės prisidėti, ryžtasi stoti į Karo medicinos akademiją. Tačiau greitai paaiškėja, kad pabaltijiečiui patekti į tokią prestižinę mokslo įstaigą nėra jokios vilties. Būsimasis kalbininkas su būriu draugų išsiunčiamas į kažkokią ryšininkų karo mokyklą Arzamase (toli į rytus už Maskvos). Bet čia, pabuvus porą savaitių sename vienuolyne įsikūrusiose kareivinėse, noras siekti karo mokslų visiškai išgaruoja. Per rašomąjį egzaminą Vidugiris ryžtasi reformuoti rusų kalbos rašybą, įvesdamas tiek daug lietuviškų raidžių, kad egzaminų komisija nutaria, jog šitam pretendentui atsakingos karinės tarnybos patikėti negalima. Taigi parvyksta į Vilnių. Pedagoginiame institute lietuvių kalbos, pedagogikos ir psichologijos specialybės pirmakursiams buvo likusi dar viena vieta, ją vargais negalais ir užėmė Aloyzas Vidugiris. Čia jis jau pasijuto esąs kalbininkas. Patiko jam Ričardo Mirono, Jono Kabelkos paskaitos. Darbą apie gimtąją tarmę išgyrė tada dar jaunas dėstytojas Zigmąs Zinkevičius. Kaip būsimajam dialektologui, Vidugiriui labai pravertė rūpestinga docentės Elzbietos Mikalauskaitės globa. Jos skatinamas jis vykdavo į dialektologines ekspedicijas. Net ir prieš pat valstybinius egzaminus, kai draugai neatsitraukė nuo knygų ir užrašų, Vidugiris užrašinėjo Kybartų, Virbalio apylinkių kalbos pavyzdžius.

1954–1989 metais Aloyzas Vidugiris darbavosi Lietuvių kalbos ir literatūros institute (1956–1959 m. mokėsi šio instituto aspirantūroje), nuo 1990 iki 2001 m. – Lietuvių kalbos institute. Per tuos metus jis tapo vienu žymiausių lietuvių dialektologų ir pačiu rūpestingiausiu mūsų mirštančių tarmių gelbėtoju.

Lietuvių kalbotyros istorijoje tikriausiai visada bus minima Aloyzo Vidugirio 1962 metais apginta daktaro disertacija „Zietelos lietuvių tarmė“. Disertacijos tema kalbininkas paskelbė daugybę straipsnių. Iš disertacijos išaugo svarbi monografija *Zietelos lietuvių šnekta* (2004), kartu su Danguole Mikulėniene parengti *Zietelos šnekto tekstai* (I dalis, 2005), didžiulis *Zietelos šnekto žodynas* (1998). Dėl įdomių fonetikos, gramatikos, leksikos ypatybių, geografinės padėties – toli nuo pagrindinio lietuvių kalbos ploto, iš visų pusių apsupta slavų kalbų – Zietelos lietuvių tarmė kalbininkų dėmesį patraukė dar XIX amžiaus pabaigoje. Bene pirmasis čia iš Sankt Peterburgo atvyko Eduardas Volteris. Tada šiose apylinkėse kalbančių lietuviškai jis rado per tūkstantį, tačiau ant valsčiaus raštinės sienos pamatė ir lentelę, kurioje buvo užrašyta *Po litovski govorit' strogo vospreščajetsia*¹.

Vietos lietuvių kalbą čia tyrinėjo dar Sankt Peterburgo universiteto studentas Kazimieras Būga, Krokuvos universiteto profesorius Janas Rozwadowskis, Leipcigo universiteto profesorius Jurgis Gerulis, Oslo universiteto profesorius Christianas Stangas, Tartu universiteto profesorius Pēteris Arumaa, jaunesniosios kartos lietuvių kalbininkų būrys, rusų kalbininkai. Tačiau apibendrinti visų šių kalbininkų tyrinėjimus ir tarti patį paskutinį žodį apie šią šiandien jau visiškai išnykusią tarmę teko Aloyzui Vidugiriui. Jo darbai – tai savotiškas šios lietuvių kalbos tarmės nekrologas. Nekrologai visada esti liūdni. Liūdna ir ši monografija. Vidugiris išsamiai aprašė ne tik Zietelos lietuvių tarmę, bet ir šia tarme kalbėjusius žmones, turbūt pačius didžiausius „mūsų brolius vargdienius“. Apgynęs disertaciją, viename jos egzemplioriuje kalbininkas buvo surašęs visus Zietelos apylinkėse sutiktus lietuviškai kalbėjusius žmones, nurodęs jų vardus, pavardes, gimimo (pati vyriausia tarmės atstovė buvo gimusi 1866 m.) ir mirties metus. Ne visų mirties metai tada dar buvo sužymėti. Tačiau pamažu buvo užrašomos vis naujos ir naujos mirties datos. Paskutinė tokia data įrašyta 1988 metais. Tai gi žinome labai tikslų šios lietuvių kalbos tarmės mirties laiką.

Vidugirio monografijos įvadinę dalį net ir nesidomintis kalbotyros dalykais žmogus turbūt kaip kokią graudžią apysaką galėtų skaityti po kelis kartus. 1921 m. lenkų valdžia iš Zietelos iškėlė paskutinį lietuvių kunigą, panaikino lietuviškas pamaldas. Lietuvis pašalintas iš seniūno pareigų. 1928 m. uždaryta lietuviška mokykla. Griovė tarmę karai, besikeičiančios okupacijos, gaisrai, kolektyvizacija. Tiesa, paskutinis lietuviškumo simbolis Zietelos baž-

¹ Lietuviškai kalbėti griežtai draudžiama.

nyčioje išsilaikė dar ilgai: prieš pat mirtį lenkas klebonas Aloyzui Vidugiriui padovanojo ten dar išlikusią lietuvišką maldaknygę... jau mūsų laikais.

Zietelos krašto lietuviai buvo labai pamėgę savo tyrėją: „kap tavė išvystu, rāgis brōlis rādnas; su tajiņ paūtarināu, tai mān veselēst; āš kap nāimielēsni brōlī išvūdāu jūs.“² O tyrėjas veždavo jiems ir duonos, ir saldainių, ir vaistų...

Tiriamojame teritorijoje Aloyzui Vidugiriui, sakytume, teko palikti net ir savo kraujo pėdsakų. 1987 metų rugpjūčio 23 dieną, kai būrelis disidentų Vilniuje prie Adomo Mickevičiaus paminklo susirinko paminėti tragiškųjų Molotovo-Ribbentropo pakto metinių, mūsų kalbininkas netoli didžiojo poeto gimtinės vietinių chuliganų buvo sumuštas – dialektologinė ekspedicija jam baigėsi Vilniaus Švento Jokūbo ligoninės Traumatologijos skyriuje, o vėliau buvo pratęsta dar ir Baltarusijos Varenavo rajono teisme.

Dialektologinėmis ekspedicijomis Vidugirio tiesiog sirgte sirgta. Vieną norėtusi atskirai paminėti. Zietelos krašto senutė, dar neblogai kalbėjusi lietuviškai, jam prasitarė žinanti, jog Rusijos gilumoje, kažkur netoli Volgos, Samaros gubernijoje, esanti lietuviška bažnytelė, jos klebonas lietuvis, ir ten viena prie kitos esančios 122 lietuvių sodybos. Vidugiris išsiaiškino, kad anie lietuviai – tai 1863 metų sukilėlių palikuonys. Kaip ten nuvykus? Kalbininkas puikiai žinojo, kad jo disertacijos vadovas akademikas Borisas Larinas pats yra didelis ekspedicijų entuziastas. Jo nuopelnas, kad ir Vidugiriui buvo leista rašyti disertaciją apie Zietelos tarmę, nes būta tokių, kurie aiškino, kad tokia disertacija – tai kišimasis į kitos respublikos reikalus. Atsirado nuostabi proga – sukilimo šimtosios metinės. Aloyzas Vidugiris ir mūsų mitologijos tyrėjas Norbertas Vėlius (1938–1996) išskrido į Saratovą. Oro uoste jie turėjo susitikti su iš Leningrado atskrendančiu akademiku Borisu Larinu. Deja, ten jų laukė telegrama, kad akademikas sunkiai susirgo. Abu mokslininkai iš ekspedicijos grįžo laimingi: lietuviškos bažnyčios ir lietuvių klebono, žinoma, jie jau nerado, bet ten dar gyveno 42 lietuvių šeimos. Kai po keturiasdešimties metų į šį kraštą, Čiorna Padina gyvenvietę, su šeimos nariais ir gausiomis dovanomis pasižvalgyti po savo gimtinę atvyko žymusis Jungtinių Amerikos Valstijų verslininkas, lietuvių visuomenės veikėjas Juozas Kazickas (1921 m. iš šio krašto su tėvais grįžęs į Lietuvą), ten rado ne tik šiaip sau lietuvių, bet ir būrį Kazickų – deja, lietuviškai ten jau niekas nekalbėjo. Taigi Aloyzui Vidugiriui teko rašyti dar vienos lietuvių šnektos nekrologą... Ir šis dar ne paskutinis.

² Iš tarmėje užrašytų tekstų.

Kartu su iš šio krašto kilusiu žurnalistu Jonu Petrausku (1915–2006) Vidugiris išleido kitos kalbininkų numylėtinės, jau baigiančios išnykti Baltarusijos teritorijoje esančios lietuvių tarmės – *Lazūnų tarmės žodyną* (1985), vienas paskelbė *Lazūnų tarmės tekstus* (1987), minėto žodyno papildymus (1991). O netrukus turėtų pasirodyti ir monografija *Lazūnų lietuvių šneka*.

Su Danguole Mikulėniene ir Kaziu Morkūnu Vidugiris parengė labai archajiškos, įdomios lietuvių tarmės *Dieveniškų šnektos žodyną* (I d., 2005).

Kelis dešimtmečius Aloyzui Vidugiriui teko darbuotis prie paties svarbiausio lietuvių dialektologijos veikalų – *Lietuvių kalbos atlaso* (I–III, 1977–1991). Šiam leidiniui jis ištyrė 40 gyvenamųjų punktų (čia Vidugirio niekas nepralenkė), yra vienas iš jo redaktorių. Kartu su kitais už darbą prie *Lietuvių kalbos atlaso* jam 1994 metais buvo paskirta Lietuvos Respublikos mokslo premija. Vidugiris yra ir vienas iš chrestomatijos *Lietuvių kalbos tarmės* (1970) autorių.

Tarp lietuvių kalbininkų Aloyzą Vidugirį, galbūt su Kazimieru Eigminu (1929–1996), reikėtų laikyti ir aktyviausiu mūsų kraštotyrininku. Šios srities jo darbai taip pat buvo gražiai įvertinti – kartu su kitais kraštotyros entuziastais 1994 metais jam buvo paskirta valstybinė Jono Basanavičiaus premija.

Vidugiris parašė straipsnių dvikalbystės, istorinės dialektologijos, lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijos, kalbos kultūros klausimais. Sudarė „Lietuvių kalbos tarmių ir jų sąveikos tyrimo programą. Leksika“ (1995).

Tačiau didžioji kalbininko meilė vis dėlto buvo Zietelos šneka. Jau išleidęs apie šią šnektą knygas, seniai užrašęs paskutinio tarmės atstovo mirties datą, 2005 m. jis su žmona dar kartą leidosi į kelionę. Aplankė sodybas, kuriose daugiausia teko darbuotis. Vienur kitur paliko ir savo knygų, nors ir žinodamas, kad niekas čia jų neskaitys. Tačiau vienas ar kitas tikriausiai pasižiūrės į savo tėvų ar senelių, jų vargingų trobų nuotraukas, patekusias į mokslo knygas.

Už nuopelnus lietuvių kalbos mokslui Aloyzas Vidugiris 2002 m. buvo apdovanotas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordinu.

Pasakojimas apie žymųjį mūsų dialektologą buvo pradėtas susitikimu ekspedicijoje Zarasuose. Beje, Aloyzui Vidugiriui šis susitikimas buvo lemtingas: čia jis pirmą kartą pamatė savo būsimąją žmoną, chemijos mokslų daktarę, Sibiro tremtinę Vitą. Aloyzo Vidugirio gyvenime ir mokslinėje veikloje ji visada buvo labai tvirta atrama³. Kad anas susitikimas įvyko, šio-kius tokius nuopelnus linkęs skirti sau ir šio pasakojimo autorius.

³ Deja, Vitai Vidugirienei nebuvo lemta sulaukti vyro jubiliejaus: po sunkios ligos ji užgeso, kai iki jubiliejaus buvo likę vos trys mėnesiai.